

Ars poetica vs. teológia Szabó Lőrinc pályáján

I. rész

Heidegger háború alatti és utáni személyes válságos életrajzi helyzetében feltette a kérdést a költészet egészének értelmére: Wozu Dichter? Válaszaiban a poétikai szövegek rejtett kérdésfelelet formálódásának figyelésével válaszolta meg kételyeit. A kötet mottójában, bevezetőben tisztázta a rejtekút fogalom számára adódó magyarázatát. A válaszában végiggondolt életrajzi és szövegalkotói megfigyelései kísértetiesen hasonlóak Szabó Lőrinc háború alatti és ostrom utáni személyes eseményeihez és – túl ezen – egész költői pályáján fellelhető ars poeticus helyzeteihez. Ez a szövegalkotásban megmutatkozó összecsengés ráadásul túlmutat e két ember sajátos életrajzi egybeesésein is, újabb poétikai monográfiám tanúsága szerint legjobb európai költőkortársaik szövegalkotásával is összeolvasható válaszokba bonyolódnak. Miért írnak és miért olvasnak a történelem változásai idején az emberek verseket? Szabó Lőrinc verseinek válasza: a szövegben rejlő bűvópatakokért, amelyek összefüggést keresnek „egy Költő Agya” és a „Mindenség” között. Miként azt Heidegger szorongattatásai idején összeállított kötete, a *Holzwege* mottójában egy példázattal jellemezte: „Rengeteg [Holz] – így hangzik az erdő régies neve. A rengetegben vannak olyan utak, melyek a járatlanba hirtelen beleveszve megszűnnek. Ezeket nevezik rejtekutaknak [Holzwege]. Mind-egyik külön fut, de ugyanabban az erdőben. Gyakran úgy tűnik, mintha az egyik azonos lenne a másikkal. De ez csak a látszat. Favágók és erdőkerülők ismerik ezeket az utakat. Ők tudják, mit jelent rejtekúton lenni.”¹ De a mai köznyelv értheti tévútnak is a szót, és így még egy ironikus, sőt önironikus értelmezést is belehallhatok a magyarázatba. Mi mindent belerejthet egy fo-

galomba vagy még egy magyarázó szövegbe is egy filozófus avagy egy költő. Miként vonatkozathatom egy filozófus szóhasználatát és szómagyarázatát egy költői életmű olvasásakor?

Ezeket kerestem, amikor Szabó Lőrinc pályaképében talákoztam szövegolvasási és a szövegeket korunk történelmével összevető munkálkodásom, erre figyeltem monográfiáim és esettanulmányaim megírásának kezdetétől. Pilinszky versalkotó módszerét alkalmazva?

Különítélet minden éjjel.

Magányos exhumáció.

Kiemelek egy ismeretlen embert
a semmiből és eleresztem őt.

Valóban „magányos exhumáció”? Teszem fel a kérdést. Lehetnek olvasók, akik számára válasszal szolgálhatnak a szöveggé alakuló teológiai kérdések vagy a bennük szunnyadó ars poeticák? A rejtekutak. Erre kíváncsian idézem fel az 1957. október 8-ának a szövegvilágban lezajlott eseményét.

* * *

„Szeptember 12-én Tihanyban Illyéséknél rosszul lesz. Október 3-án délután, öt perccel három óra előtt meghal a Gömöri-klinikán (Fiumei út, 17. I. 119.). Október 8-án a Kerepesi temetőben temetik nagy állami tiszteletadással. Joó Sándor lelkész, Illyés Gyula, Fodor József, Mihályfi Ernő búcsúztatják. A diktatúra visszarendeződésének idején a kimért hivatalosságtól elkülönülve a ravatal mellett rövid, a résztvevők számára alig észrevehető pillanatban barátai vélekedését Illyés Gyula, a költőtárs, utolsó éveit legjobb barátja fogalmazza meg: »Barátaid,

¹ Martin Heidegger, *Rejtekutak*, ford. Ábrahám Zoltán, Bacsó Béla, Czeglédi András, Kocsiszky Éva, Pálfalusi Zsolt, Schein Gábor, Budapest, Osiris, 2006, a kötet mottója.

küzdőtársaid megbízásából és kívánsága szerint mondok búcsút, kedves Lőrinc. Mindazok nevében, akik képtelenek fölfogni, hogy nem vagy, mert régtől fogva jól tudják, hogy ki voltál és ki leszel: halhatatlan szellem, a legnagyobbak közül való. Se veszteségünket felmérni, se fájdalomunkat kifejezni nincs méltó szó. Köszönjük, hogy életünk alkotórésze lettél. Nyugodj békében«. Joó Sándor pasaréti lelkész pedig igehirdetésében a Jób 19,25-öt választotta: »Tudom, hogy az én Megváltóm él és utoljára az én porom felett megáll...« És ezeket fűzi hozzá: »Egy sokat szenvedett ember, a bibliai öreg Jób mondta ezt, amikor már minden emberi vigasztalás, erő és hatalom csődöt mondott. Én tudom, hogy az én Megváltóm él.« És mélységes meggyőződéssel vonatkoztatja ugyanezt magára az elhunyra is: »Tudom, hogy *merész* ez a kijelentés, de *van* alapja: Isten szava, Igéje, ígérete!«” Ez olvasható a korabeli sajtó tájékoztatása és a költő özvegyének utólagos elbeszélése alapján az utolsó monografikus összefoglalásom zárósoraiként².

Magam harmadéves egyetemistaként ott voltam, és azóta is ismétlem a család és a Szabó Lőrinc-hagyomány mágikus mondatát, amikor a költő sírjánál évente összegyűlünk halála pillanatában, október 3-án, 3 óra előtt 5 perccel: csodálatos napsütés volt, és azóta is mindig az van. A varázs először, még Lóci életében, a rendszerváltást megelőző pillanatban tört meg, amikor viharos eső, sőt a kocsni ablakát behomályosító ködösség ellenében meséltem e szavakat egyik kedvelt pécsi tanítványomnak, akit magammal vittem az akkori tiszteletadásra, majd a költő műemléki értékű könyvtárát is megmutattuk neki, hogy vigye hírül a pécsi konferenciák színhelyére, ahol Szabó Lőrinc poétikája volt akkoriban szakmánk rendszerváltásának példázata.

Ott voltam ifjú egyetemistaként, személyesen, mégsem voltam ott sehol. Illyés Gyula beszédéről nem is értesültünk akkor, a rejtett gyászszertartáson sem vettünk részt. Csodálkozva hallottam minderről utóbb az özvegy, Nagyklára elbeszéléséből. Ő adta kezembe az általa őrzött, utóbb első múzeumi munkám, a Csepelen (még csak hetvenedik születésnapja tiszteletére) megrendezett Szabó Lőrinc-kiállítás során be-

mutatott, majd monográfiámban publikált, Illyés gépelte-fogalmazta gépiratos búcsúszöveget. És az akkor még nem archívumban őrzött indigós másolati példányát az igehirdetésnek. Bár ha hírt adtam arról is, nem is egyszer idéztem belőle, de teljes szövege publikálásának alkalmát és formáját keresem azóta. Mostanra vártam vele.

Akik a forradalom leverését követően kiéheztetetten érkeztek a legjelentősebb akkor élt költőnk temetésére, a velünk maradt legnagyobbak, Illyés Gyula vagy Németh László vélhető búcsúztató szavait hallani, csalódottan távoztunk. Én is csak azzal vigasztalhattam magam, hogy Németh Lászlóval első személyes találkozásunk – egyoldalúan – itt zajlott le, klasszikus költőnk még fedetlen sírja két oldalán. Túlán, vélem átellenben éppen a rajongó egyetemista boldogan fedezte fel a balatoni napfényt sugárzó, kreolan lesült arcú mestert, és egyetlen pillanatra összekadott tekintetem jellegzetes zöld pillantásával.

Mégis, ami akkor és ott lezajlott, az a most szerkesztődő újabb, a költő életművét a vele kortárs legfontosabb európai költők szövegével összeolvasó monográfiám elkészülte után tudatosodott bennem: két, szövegekre alapozott szemléleti módszer összetalálkozása. Egy teljes költői pálya heideggeri értelemben mondható rejtékútjainak és az Ige magyarázatának egybeesése. Az a szövegalkotó pillanat, amely Szabó Lőrinc 1940-es rádió-előadásában már egyszer összefogta az ars poeticát és a teológiát: „A költők sokszor voltak tudósok és papok. Rangjukat ezen a téren is kifejezőerejük mélysége és tisztasága szabja meg, nem a tételes mondanivaló. Nem vallásoknak és rendszereknek, hanem azoknak az ösztönöknek a papjai, amelyekből maguk a vallások és világképek születtek. Amit a teológia, a metafizika, a kozmogónia, a lélektan, sőt az ismeretelmélet és a természettudomány megmunkál, azt az érzelem és a képzelet jogán, rendszer és módszer nélkül, egy kicsit a maga nyersanyagának tekinti a költő is. Isten végtelen téma, minden út hozzá vezethet. Akiben van fantázia, az akkor sem tud hitetlen lenni, ha annak hiszi magát. Ateista verset még nem írtak; s ahogy a modern fizika sugárzássá differenciálja az egész anyagi világot, úgy finomul szellemmé

² KABDEBÓ Lóránt, *Szabó Lőrinc pályaképe*, Osiris, Budapest, 2001 [A szerző kiegészítéseivel]; DIA-PIM, Budapest, 2012: https://reader.dia.hu/document/Kabdebo_Lorant-Szabo_Lorinc_palyakepe-8474 [letöltés: 2021. 11. 25.]

a földi matéria sok tüntetően materialista költeményben. A szerelemben és minden misztikumban mindig istennek vagy isten modifikációinak a mágnese borzongatja a költők idegeit. Még esetleges kételyük, lázadásuk és panteista önistenítésük is csak új és rejtettebb kísérlet a csöndes vagy rettentő titok, az igazság megközelítésére és megvilágítására; s ebben is nem egyszer filozófusoknak és egyházatyáknak a rokonai. [...] Igen, a költő csak szavakat mondhat; de ezek a szavak néha az Igének, a Logosznak a szavai.”³

A prózai előadás szövegének korábbi verses fogalmazása pedig az *Évek* című vers⁴, mely egyik szakaszában tankölteménybe illően jellemzi saját szövegalakító szemléletét: „Egyike első olyan verseimnek, melyekben majdnem tudatosan keveredik a realitás és a jelkép. Ezt az egyes képekre és az egésznek a szerkezetére mondom. [...] 1928-ból. A vége, azt hiszem, jogos öntudatra mutat, de képbe rejtve, úgyhogy nem kirívó.”⁵:

– „Ki járta már be e vidéket, engem?
Hisz én sem ismerem magam
és e földnek sok titka van
s határán túl is új határ dereng még.
A holnap tája bennem már ma vendég
s azt mondja: Várj! azt mondja, hogy:
Nem az vagyok, ami vagyok,
hanem amit hiszek s amit szeretnék!”

Billegő szövegek alakulnak egységes, csak Szabó Lőrincre jellemző szövegtestté a teljes pályáját követő olvasó számára. A torz és az ideális szembesítésével formálódó oximoron testesül szöveggé bennük, amit a huszadik század művészetébe Bartók vezetett be.

Szabó Lőrinc kezdetektől belerejti lázadó és kétségbeesetten „rettenetes” szövegeibe ennek az oximoronnak az igényét. Rejtekkutakba vezetve, talán a maga tudata figyelméből is kivonva. Vagy – nála ritka, dátum nélküli – felsóhajtásként lejegyezve, vonatkoztatottságát hangsúlyosan címként feltüntetve: *Isten*: „Nem hiszem már vagy húsz esztendeje, s mennyit foglalkozom vele!”⁶

Hasonló módon, versmagyarázatai diktálása során, a *Vers és valóság*⁷ az egyik versének (*A kurtizán prédikációja*) értelmezésébe előbb beleemel egy, a buddhista és személyes erotikus életmódját szembesítő gondolatmenetet. Közben beékel egy külön, csakis az Íródeákjának szóló, meglepő-meghökkenítő kiszólást – az amúgy is személyes vonatkozású magyarázatba. Megzavarva ezzel az elbeszélés grammatikai szerkesztettségét. Furcsa módon az egész szöveg a maga kapkodó szerkesztetlenségével végül is egy átgondolt magyarázatot hoz össze. Utalva a múltra és előre jelezve befejezett tényként ars poeticája pályakorrekcióját: „Egyike a legelméletibb verseimnek, régóta folytatott buddhista tanulmányaim és olvasmányaim szülötte. De szülötte saját lelkemnek is, hiszen az ember, aki gondolkodik, keresi a problémákat és problémamegoldásokat, amelyek közel állanak az életéhez. Azt hiszem, minden hatalmasan erotikus ember szüntelen vezeklő és önmegvető, vagy pedig a leglaposabb materializmusban vergődik. [...] (*miközben én már sóvárogtam egy túlsó part felé, amely életemnek a végén mégis meglett...*). Kiirtani minden érzékiséget, kiherélni magamat, legyőzni a földi kapcsolatokat: ez volt minden vágyam a sok ringyózkodás és utálkozás miatt. Én tudom, mit jelenthetett Szent Antal megkísértése, mert ismertem a pogány Lőrinc megkísértetéseit és – bukásait.”⁸

³ Elhangzott 1940. március 25-én, húsvéthétfőn, 17.35–18.10-ig a Rádió Bp. I. adóján. A *Rádióélet* így hirdette meg a műsort: „*Isten és a világ. Istenes versek minden földrészből.* Összeállítja és bevezeti Szabó Lőrinc.” SZABÓ LŐRINC, *Irodalmi tanulmányok, előadások, kritikák*, s. a. r., jegyz., utószó KEMÉNY ARANKA, *Isten és a világ*, I. 566. Közlés alapja: autográf javítású gépirat, PIMK, letét, file: 14.2376–78., 14.2332–2343.

⁴ SZABÓ LŐRINC, Pesti Napló, 1928. július 15., 36; = Uő., *Te meg a világ*, Versek, Pantheon, Budapest, 1932, 17–18.

⁵ SZABÓ LŐRINC, *Vers és valóság*, melynek titokzatos előkerülését követően a költő fia, Lóci kívánságára én rendeztem első alkalommal sajtó alá *Vers és valóság. Összegyűjtött versek és versmagyarázatok, 1–2.* címmel a rendszerváltás pillanatában, Budapest, Magvető, 1990. 308–310.

⁶ MTA Könyvtára KIK Kézirattárában, Ms 4651/282. számú pepita füzetben.

⁷ SZABÓ LŐRINC, *Vers és valóság: Bizalmas adatok és megjegyzések*, a szöveggondozást végezte LENGYEL TÓTH KRISZTINA, a jegyzeteket készítette KISS KATALIN – LENGYEL TÓTH KRISZTINA, Osiris, Budapest, 2001; Digitális kiadás [javított, kiegészített szöveg] DIA–PIM, Budapest, 2011: https://reader.dia.hu/document/Szabo_Lorinc-Vers_es_valosag_Bizalmas_adatok_es_megjegyzesek-1020 [letöltés: 2021. 11. 25.]

⁸ SZABÓ LŐRINC, *A kurtizán prédikációja*, Válasz, 1934. 3–4. sz. (október) 191–192. = Uő., *Különbéke*, Athenaeum, Budapest, 1936, 142–144.

12 Vasárnap

Materializmus

Irta: Szabó Lőrinc

Az élet néha megijeszt s riadtan nézem, amit sohase láttam eddig: mindenütt új istenek lelke vedlik és kísértetek járnak az anyagban. És az aszfalt már nem aszfalt alattam és lépni már sehová sem merek, hisz mindenütt rejtett életeket roncsolok szét s tiprok el valahol az anyagban, mely értem robotol.

Anyám az anyag, jóság és csoda: vacogott a fogam a szörnyű téiben és jött a szén, hegyekről jött a fa s máglyára dobta testét szóltan értem; és jött a kő és a felhőbe mászott s barlanggal vett körül és kivirágzott, hogy szebb legyen szememnek; s jött a vas és jön a vas minden nap, kalapács lesz belőle és szerszám és kovács és saját magát veri, karjai nem unják meg házamat tartani s mások görbülnek, sülnek és kihülnek, lappá lapulnak, körré kerekülnek, izzadnak, kopnak, dolgoznak, romolnak, napszámosai oly örök nyomornak, mely az állatnál is önzetlenebb; simul a gumi autóm kerekére, ércmadár libben, hogy hátra üljek, a benzín fölrobban, csakhogy repüljek és mind a többi, cipőm és ruhám és bútorom, poharam, ceruzám, edényem, lámpám, könyvem, olajam és mind a többi, minden, ami van, gyorsaságom, kényelmem, gyógyszerem, mámorom és tüzem és ételem és rezgő húrok s billentyűk zenéje jön-jön elém, hogy életem fölélje, húson kívül s húson belül kígya lelkét s hegyetlenül szemétté, ronggyá, undorrá üritse a jóságos és nemes anyagot, mely értem öltött ezer alakot és nem bánja, hogy fürtelembe hal e földöntúli önfeláldozásban.

Istenem, hogyan tudjak hiinni másban, mint az anyagban, — egyetlen valóság az anyag s nincs külön anyai jóság, mint az övé, ki minden pillanatban milliószor megalázza magát hűtlen fiáért, kinek neve lélek! Az anyag öngyilkossága az élet s hol lássak szebbet, jobbat hol keressék és nagyobb szánalommal kit szeressek, mint a türelmes, tiszta anyagot, akit pap csak ócsárolni tudott s bántalmazni a tisztetlen ember, sosem kérdezve, mért fut, mért líhög, mért dolgozik hús, föld, fa, érc, üveg, növények teste, ezerféle vér, mely valahol s valahogy mégis él, rejtett gerincék titkos veleje, testtelen mozgások szent ereje mért dolgozik érettkünk szüntelen, alázatosan és türelmesen, mért dolgozik, mondjátok meg, miért: mért dolgozik a test a lélekért?

És mindez miként alakul teljes verssé, már elég korán kiemelkedő alkotássá? A *Te meg a világ* kötet egyik legsikerültebb verseként. A marxista világ végére címének a félreértése okán tankönyvi idézettségüvé is emelték a verset.

A címéből eredeztetett közkeletű magyarázattal szemben az 1928-as, a Pesti Napló május 20-i számában megjelent verset értelmezve az ötvenes években titkon készülő *Vers és valóság*ba ezt diktálja verséről a költő: „a vers éppen annyira viselhetné azt a címet is, hogy »spiritualizmus«.” (Ezzel egyben arra is utal, hogy a materiálisan láttatott esetiségek bemutatásában és a Mindenségre utalásaiban költészete kezdetétől megérzi a létezés metafizikai – általa „spirituálisnak” nevezett – vonatkozásait.) Bár ha a vers átszövegezéseikor többször is adódna alkalma, hogy lényegében tovább alakítson rajta⁹. Lényegében ezt a létérzékelést 1928-tól kezdődően az 1940-es *Isten és a világ* már idézett rádió-előadásához hasonló értelmezéssel fogadja pályaképébe: a verseivel a kezdetektől keresett-sejtetett „spiritualitást”-metafizikát változatlanul megtartva. Legfeljebb a leírás materialitását pontosítja-finomítja poétikailag és grammatikájában. Mondjuk, a „jóság és csoda” „jóságos csoda”-ként – stilisztikailag átigazítva – jelenik meg. De az 1928-as, a létezés oximoronjára döbbenő, a verset indító, a világ „rettenetességét” ellenponthozó, annak létezési módjára rákérdező, jellegzetes Szabó Lőrinc-i felütéses verskezdő módot mindegyik variánsban szó szerint megtartja:

Az uccán néha megállok s riadtan nézem, amit sohase láttam eddig: [...]

És a zárókérdést felvezető „testtelen mozgások szent ereje” majd a halála előtti, utolsó versében is ott visszhangzik: „Bár meg se moccan, rohan minden út” (*Tűcsökzene*, 370, *Holdfogyatkozás*).

És meg kell jegyezzem, a versnek ezt a kettős olvasatát katolikus teológiai szemléletből is magyarázva felvetette a 2017. április 27-i „A tudomány kultúrája” sorozatban elhangzó előadásomat követő vitában Márfi Gyula veszprémi érsek.

⁹ Széphalom, 1930/10–12. (október–december), 269–270; = *Te meg a világ*, 14–16.; = Uő. *Összes versei* [1943], 246–248., *Négy nemzedék. Élő magyar költők*, a tanulmányt írta és a költőket bemutatja SÖTÉR István, 1948, 98–99.

Valamint Szabó Ferenc SJ Teilhard de Chardin *Himnusz az Anyaghoz* című ódáját is idézi hasonló horizontról újabb könyvében¹⁰: „Azt gondoltuk, hogy szégyellnünk kell a testet és becsmételni az anyagot, hogy a lélek emberei és a szellem tisztelői lehessünk. Mennyivel biblikusabb Teilhard de Chardin látása.” Majd 2021. november 8-i nekem írt levelében hozzáfűzi: „örömmel állapítottam meg, hogy a jeles ciszterci gondolkodó is felfedezte és lelkesen ismerte Teilhard evolúciós világgépét, a centro-komplexitás/tudat

növekedését az emberi agyig/az öntudat megjelenéséig, sőt még a nooszféra kibontakozását is, amelynek mozgóatója a Krisztus-Ómega, tehát az univerzum fejlődésével párhuzamos a krisztogenezis. Amikor Teilhard az *Anyag lelki hatalmáról* írta misztikus esszéjét, és a végén hozzáfűzte *Himnusz az Anyaghoz* c. poémáját. [...] Olvasd el Szabó Lőrinc *Materializmus* c. (»spirituális«) verse után Teilhard *Himnusz az Anyaghoz* c. költeményét: csodálatos rokonság!” Illesszük ide záróakkordnak¹¹:

Légy áldott rideg Anyag, terméketlen rög, zord szikla, te csak az erőszaknak engedsz és munkára szorítasz, ha enni akarunk.

Légy áldott vészes Anyag, tomboló tenger, zabolátlan indulat, te elnyelsz minket, ha nem szorítunk igába.

Légy áldott nagyhatalmú Anyag, gátolhatatlan Fejlődés, szüntelenül születő Valóság, te minden pillanatban tágabbra tárod horizontunkat, folyton hajszolsz az igazabb Igazság kutatására.

Légy áldott egyetemes Anyag, határnélküli Állandóság, parttalan Levegő. – Háromszoros örvénye a csillagoknak, atomoknak és nemzedékeknek – te áradásoddal a mi szűk méreteinken és kinyilvánítod az Isten mérhetetlenségét.

Légy áldott áthatolhatatlan Anyag, te mindenütt ott feszülsz lelkünk és a Lények Világa közt, ébreszd föl bennünk a sóvárgást, hogy a jelenségek varratlan fátyolát föllebbentsük.

Légy áldott halandó Anyag, te egy nap széthullasz bennünk és kényszerrel bevezetsz annak a szíve közepébe, aki Van.

Anyag, te nélkülöd, támadásaid nélkül, fosztogatásaid nélkül, tétlenül, renyhén, gyermekmódra élnénk, sem magunkat, sem Istent nem ismernénk. Te, aki gyilkolsz és te, aki gyógyítasz, – te aki lázadsz, és te, aki engedelmeskedel, - te, aki rombolsz, és te, aki építesz, - te, aki bilincsbe versz és te, aki fölszabadítasz – **lelkünk Életnedve, Isten Keze, Krisztus Teste, Anyag, áldalak téged.**

Áldalak téged, Anyag üdvözöllek, nem olyanak, amilyenek a tudomány papjai és az erény prédikálói leírnak, csonkának, vagy torzónak – a brutális erő vagy az alacsony vágyak halmazának, – hanem olyanak, amilyenek ma mutatkozol előttem, **teljességemben és igazságodban. [...]**

¹⁰ SZABÓ Ferenc SJ, *Halász Piusz önmagáról. Mai írók és gondolkodók/10.* Agapé, 2021. 82–87.

¹¹ Halász Piusz saját fordításában = *Halász Piusz önmagáról, i. m., 83–85.*

**Üdvözöllek téged Teremtő Hatalommal fölruházott isteni Környezet,
Szellemtől háborgatott Óceán, a Megtestesült Igétől átformált,
átlelkesített Anyag.**

Ellenállhatatlan parancsodnak vélnék engedelmeskedni az emberek,
mikor szeretetükben irántad, gyakorta vetik bele magukat,
az önző gyönyörök tátongó örvényébe.

Csak visszfény, csak visszhang, ami megcsalja őket.
Most már látom.

És ha rejtekutakat emlegetek, akkor két egymástól eltérő, de mindkét esetben költője által rejtekútra ítélt sejtelmes Szabó Lőrinc-szöveg is egyértelműen belefut a *Tücsökzene* utolsó kiadásában *Az elképzelt halál* külön címmel egységes műalkotássá formált fejezet tudatos életmű-koronációjába.

Az egyik egy nemrég általam felfedezett Szent Ágoston-fordítása, 1925. szeptember 15-ről dátumozva, „a *Confessiones* I-IV.-alapján fogalmaz-

va” akkori – talán legjobb – barátja, az előadó-művész Ascher Oszkár számára. Évtizedekig a szöveg közelében dolgoztam, mégsem figyeltem fel rá. Ugyanis az autográf tisztázat és fogalmazványa 1973-ban került szórványként Hont Ferentől a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárába, V. 3802 jelzet alatt, de sem a könyvtár, sem a kéziratár nem méltatta különös szerzeményként a költő barátjának dedikált *Te meg a világ* című kötet elejébe belekötött kéziratos fordítást.

Szent Ágoston: Isten dicsérete

Nagy vagy, Uram, és nagy a te dicséreted; és nem tudom, mi néven hívjalak, mikor magamba hívlek. S hová jöhetne belém az isten, aki az eget és földet teremtette? Hová hívjalak magamba, mikor benned vagyok? Hová mehetnék, elhagyva eget és földet, hogy kívülről jöjjön belém az isten, aki így szólt: betöltöm az eget és földet?

De befogad téged a föld s az ég, mert te betöltöd őket? Vagy betöltöd, és túlcsoordúlsz rajtuk, mert nem bírnak befogadni? S hova ömlik ami megmarad belőled, ha már túlcsoordúlt veled az ég s a föld? Vagy nincs szükséged semmire, hogy összetartsd, te, aki mindent összetartasz, mert mindent, amit te töltesz meg, összetartva töltesz meg? Nem az edény, lelkeddel súlyosult sok edény, építi föl roppant vázaidat, mert széttörik a váza, törik az edény s te nem ömölsz ki belőle. S mert téged, Egész, semmi se bír befogadni egészen, részben fogad be minden, s minden ugyanabban a részben? Vagy egyik az egyiket, a nagyobb a nagyobbat s kisebbet a kisebb? Van részed, amelyik nagyobb, kisebb is van az egészben? Vagy mindenütt egész vagy és semmi se fogad be egészen?

Mi hát az én uram, istenem? Mi lenne, kérdem, ha nem az Úristen? Mert ki úr az Úron kívül, és ki isten az Istenen kívül? Csúcs vagy uram, a jóság orma vagy, kint- s bent- ható, mindenható, irgalom, hatalom, rendíthetetlen rebbenő, torony, tető, legszebb és legszentebb erő, alakban szilárd és megfoghatatlan, mindennek változása, sose új, sohase régi, mindennek ujulása; elsorvasztod a kevélyeket, és nem tudják; mindig munkás, mindig pihenő, gyűjtő és nem szűkölködő; szerelem vagy, vihartalan, féltékeny, és zavartalan, megbánás, fájdalomtalan, haragszol és te vagy a csönd. Túlfizetnek, hogy adós légy, s kinek van kincse, mi nem a tiéd. És visszafizetsz, senki adósa; mindent elengedsz és semmit se veszítesz. Mert csúcs vagy, uram, a jóság orma vagy, s vereség a szó annak, aki rólad beszél, s mégis: jaj azoknak, akik hallgatnak rólad ott, ahol a beszélők már elnémultak.

És feltételezhetően ezt a szöveget vagy részletét csatolja az 1940 húsvétján mondott rádiós előadásába (a szemelvények ugyanis nem maradtak meg), melyet így vezet fel: „*Önvallomásai* egyik leggyönyörűbb alkotása az önéletrajzi irodalomnak: ennek az elejéről emelünk ki most egy isten hívó és magasztaló himnikus részletet”¹²

A másik egy gyorsírásban maradt ciklus, amely felhasználta Jeszenyin orosz költő akkor még öngyilkoságnak vélt halálának témáját a létben elhelyeztettség és a meghalás átélésének – általa ekkor még egybe nem szöhető – materiális és spirituális átgondolására. A fiktív ciklus átíratát ismertem dr. Gergely Pál áttételében (MTA Könyvtár KIK kéziratára), és monográfiáimban mint a *Fény, fény, fény* és *A sátán műremekei* kötetek „sátános”-ként emlegetett verseiből a *Te meg a világ* szonettjeinek formavilága felé vezető átmenet formai iskolázó darabjait emlegettem. Majd fogalmazványait a Fried István barátom köszöntésére készült kötetben tettem hozzáférhetővé¹³.

A ciklus alakítgatott fogalmazványaiban találkozzunk egy jellegzetesen Szent Pál-i ihletű fordulattal, amely a protestáns műveltségű Szabó Lőrinc versében éppen az étellel való számvetés, a létezés folyamatosságát mérlegelő ciklus esetében nem lehet csak véletlen rímhívó megjelenés. Egy kísérletet érzek benne, éppen az *Ágostai hitvallásra* gondolva: „Az emberek nem igazulhatnak meg Isten előtt saját erejükből, érdemükből vagy cselekedeteikből, hanem ingyen igazíttatnak meg a Krisztusért hit által, ha hiszik, hogy Isten őket kegyelmébe fogadja és bűneiket megbocsátja.” (IV. r.) Mindaddig vándorol a szövegben határozóból jelzővé alakulva („ingyen”), amíg maga az ikonikus szó harmadszorra végül teljes rímhelyzetben tartalmilag meghatározóvá nem emelkedik!

Először még a »sátános« versmondásnak a görög himnuszokra emlékeztető hangvételébe, határozói minőségbe rejtve jelenik meg:

S valakiért, ím, ezt a gög-lírárt
Sekély mesével, önmagát titkolva,
Csak úgy és akkor, ingyen fölcseréli,
Mikor életét nem írja, ha éli.
S te elfogadod reménytelenül
ezt is, meg azt is, amit nem kívánsz.

Majd strófás versben, ellentétként, reménnyel teljesen, már részben a rímbe is, de még mindig határozói mivoltában beleolvadva („égies a hit” – „ingyen is”) kap szerepet:

És egyszerre oly könnyű minden
és olyan égies a hit,
hogy ami csak kell,
Megjön ingyen is.

– hogy ezt a versszakot már a szonettszövegben alakítsa tovább egy terzinában, magát a szót súlyosítva („mélységes”) hangsúlyos rímhelyzetbe emelve, kiszabadítva a határozói mivoltból, de még nem jelzőként beosztva a meghatározó, de még kimondatlan maradó „kegyelem” szó mellé. Éppen a meghalás útjához kötötten mint remélt végállomást:

És egyszerre oly könnyű minden
és oly mélységes a hit,
hogy ami csak kell, fog jönni ingyen.

Érzem és rámnéz az uj táj
s tükrében együtt szállnak
vágyaim és a megvalósulás.

Közben elkészíti az Ady-válogatását (*Antológia Ady Endre verseiből*, 1927) kiegészítő *A Sion-hegy alatt* című gyűjteményét, melynek bevezetője jelentős tanulmány a vallásos Adyról (*A Sion-hegy alatt. Ady Endre istenes versei*)¹⁴.

Ezekhez kapcsolódik a költők poétikájában megjelenő Isten-képzetet értelmezve Szabó Ferenc SJ olvasónaplójában¹⁵. Előbb Vezér Er-

¹² SZABÓ Lőrinc, *Isten és a világ II.* = Uő, *Irodalmi tanulmányok...*, i. m., 573.

¹³ *Kedves Pista Barátom! Szabó Lőrinc: Szergej Jeszenin utolsó éjszakája, Serta Pacifica: Tanulmányok Fried István 70. születésnapjára*, szerk. ÁRMEÁN Ottilia et al., Szeged, 2004, 9–18.; A gyorsírásos fogalmazványok megfejtése dr. GERGELY Pál, SCHELKEN Pálma és LIPA Tímea munkája.

¹⁴ *Antológia Ady Endre verseiből*, összeállította SZABÓ Lőrinc, Athenaeum, Budapest, 1927; *A Sion-hegy alatt. Ady Endre istenes versei*, összeállította SZABÓ Lőrinc, Athenaeum, Bp. [é. n.].

¹⁵ SZABÓ Ferenc SJ, *Költők között – a költészet napján (2012. április 11.) – Szabó Lőrinc és Ady Endre hitéről*, Távlatok, online, http://www.tavlatok.hu/net/PDF-ek/kolteszet_napjan.pdf (letöltés: 2021. 11. 25.),

zsébet Ady Isten-képe genezisének filológiai magyarázatát¹⁶ idézi meg teológiai szemmel: „Míg a korabeli szimbolistáknak az istenkeresés teljes befelé fordulást és megnyugvást jelentett, elszakadást a kor problémáitól, addig Ady istenkeresése, mely inkább istenperelés volt, állandó és csillapíthatatlan küzdelmet tükröz a hit és a hitetlenség között.” Majd Szabó Lőrinc már említett rádiós műsorából Ady Isten-értelmezéséhez fordul, mondva: „Amit Ady vallásosságáról írva általában a hit és a költészet viszonyáról megfogalmaz, áll Adyra, önmagára, József Attilára, sőt Illyésre, Babitsra, és sok ún. »megtért« költőre, íróra, művészre.” Szabó Lőrinc szerint ugyanis „amit a teológia, a metafizika, a kozmogónia, a lélektan, sőt az ismeretelmélet és a természettudomány megmunkál, azt az érzelem és a képzelet jogán, rendszer és módszer nélkül, egy kicsit a maga nyersanyagának tekinti a költő is. Isten végtelen téma, minden út hozzá vezethet.” Mindezeket végül Szabó Ferenc SJ a teológia nyelvére fordítja: „A modern (keresztény) ember hite küzdelmes hit, kísértéseknek kitett, megpróbált hit, ahogy Joseph Ratzinger magyarázta az egyetemistáknak 1968-ban a *keresztény hitről* szóló előadássorozatában. De az őszintén kereső nem hívő is felvetheti magának a kérdést: Hátha a hívőknek van igazuk? A hit és a hitetlenség határvonala valamennyiünk szívén keresztül húzódik. Lehet transzcendencia-élménye (pl. a szépség vagy a szerelem-szeretet extázisában), ill. burkolt Isten-élménye a magát nem hívőnek tartó költőnek is. Az Isten-élményt és Isten-hitet meg kell különböztetnünk, továbbá a hit tárgyát, tartalmát is helyesen kell érteni. A hívők sokszor babonás, torz istenképének megtisztításában segíthet az ateista tagadása: tagadása minden antropomorfizmusnak, az Istenre vetített emberi vonásoknak. De azt is meg kell világítanunk az Isten-tagadóknak, hogy sokszor valójában a saját maguk alkotta, vagy a hívőknél látott torz Isten-képet tagadják, amit tagadnunk is kell. Igazában az élő Isten arca Jézus Krisztus kinyilatkoztatásában ragyog fel. És innen még további lépés az Egyház által elénk terjesztett tételes hit, a Hitvallás ágazatainak igazsága – persze az is helyes, korszerű értelmezésben.”

Szabó Lőrinc pedig mintha az utólag Szabó Ferenc SJ és az általa olvasónaplójával közvetített Ratzinger-gondolatokat már a huszadik század húszas éveinek második felében beteljesítette volna. Ady-feldolgozását kiegészíti egy billegően fogalmazott, gyorsírásos töredékben maradt költői portrékísérletében: a kínoz-torz materiális sorsot próbálja szembesíteni ellentétével, az Istenben hangolódó lét ideális szerkesztettségével. Az említett, Jeszenyin halála alkalmát kihasználó, önkínzóan fogalmazott ciklusban. Amely kiegyenlíteni igyekszik a sorsköltészetet a létköltészettel. Ha a műalkotás egésze ekkor még nem is jár sikerrel, elérkezik segítségével egy sikeres költői formálásmóddhoz: a Szabó Lőrinc-i szonett poétikai megformáltságához. Ebben a Jeszenyin halálát alkalomként kezelő, be nem fejezett ciklusban a meghalás átgondolásából kifakadó átalakulás képzetei is megjelennek, és a materialista alapanyagból táplálkozó Isten-képzet poétikai megformálásának is tanúi lehetünk. A kilencdarabos ciklusmaradványnak a gyorsírásos leletből leginkább áttehető darabja az *Isten* címet viseli. Ezzel a szonettel pedig egy nála sajátos poétikai formáció jelenik meg: a pusztulás materialista ábrázolása és ennek ellenében a spiritualitás, amely gondolatilag nála első alkalommal formálódik versé:

Főnt mozdulatlan szem vagyok, derű és szellem, ki mindent elbűvöl.
Lent hús és tenger s a gyönyör
mint édes, puha és iszonyú fűrés

jár gerincemen, rajta hegedül,
ahogy a testi szerelem
végső percei, de szüntelen,
rég szüntelen és könyörtelenül!

Hol vagyok? Ha pillám lezárul,
testem ízekre hullva száguld
zavaros, sötét, óriás körökben.

S ha lassan újra fölnézek: fölöttem
hüvösen ragyog és teremt
Isten, az Értelem és a Rend.

¹⁶ VEZÉR Erzsébet, *Ady Endre. Arcok és vallomások*, Szépirodalmi, Budapest, 1968. 102–103.

Vajon miért tiltotta meg a Szent Ágoston-szöveg fordításának közlését a költő, és miért nem dolgozta ki a Jeszenyin halála ürügyén alakított Isten-kereső ciklusát? A fordítást ezzel a szöveggel zárja: „*Ascher Oszkár*nak ezt a próbálkozást, kérve, hogy sose juttassa el nyomdába ezt a részben hamis, egészében igaz Szent-Ágoston-szöveget. 1925. szept. 15. Szabó Lőrinc.” Amikor egy református teológusnak megmutattam a fordítást, természetesen kérdezett rá Tófalvy Éva: „Érdekes, hogy Szabó Lőrinc nem akarta közölni ezt az igen mély istenismeretet (ha van ilyen egyáltalán) és hitet tükröző zsoltárját (zsoltárparafraízisát? szabadversét?, esszéjét?) – az Istenben létező, és mégis őt kereső, gondolkozó ember vallomását.”

Ma már a tiltó szövegből olvasom ki a választ. Mert mire is utal ez a fogalmazás: „részben hamis, egészében igaz Szent-Ágoston-szöveg”? Nemcsak a fordítás kidolgozottságát mérlegeli, hanem éppen a maga még billegő szempontjait szembeesíti a szöveggel. Az eredeti kérdésességre hívja fel saját maga figyelmét.

A Jeszenyin-versciklusban pedig a saját gondolatrendszerének a kidolgozhatóságát vonhatta kétségbe. Megérezte, hogy éppen a teológiai gondolkozás nála ekkor billegtetett voltát képtelen az általa igényelt poétikai megoldásig elvezetni. Most még csak a formáltság biztosságáig jut el, a szonettforma biztosságáig. Ennek a teljes költészetét meghatározó voltaig végül még a formálásmódjában is csak a *Tücsökzenével* jut el. A kérdés és a válasz megfeleltetéséhez, a szövegalkítás ciklikus megszerkesztettségéhez és a szonettforma sajátosan megformált egymáshoz fűzésének kialakításához: a *Tücsökzene* strófájának biztosságához és ciklusba szerkeszthetőségéhez.

Ezt majd csak a *Tücsökzene* második kiadásának idejére érzi megoldhatónak, amikor képessé vált az első kiadás zárásaként szerepeltetett, ciklust ígérő verseket a műalkotás egészébe beleépített egységes versciklussá átszervezni. Amikorra a gyorsírásban rekedt, halált előcsa-

logató és váró fogalmazványok három évtized távlatában *Az elképzelt halál* csodájaként megjelenő ciklusként támadnak fel. Ebben talál szöveget a megalkotottság elhelyezettségre a létezésben. És ars poeticát ennek a szövegnek a megteremtésére a tudatban. Addig csak a Jeszenyin-fogalmazványban megjelölt pozícióig jutott: az „Isten, az Értelm és a Rend” keresésének billegő rákérdezéséig és a szonettalakzat biztosságáig. A „rettenetes” kétségbeejtő kimondásáig és oldásának igényéig. A *Te meg a világ*-versig. A poétikai lezártáig, amelyben majd megérik a feloldás oximoronjának sejtelve. Miként magam is a most (2021. augusztus 9-én) befejezett poétikai monográfiám címének megválasztásakor („*egy Költő Agya*” – *Szabó Lőrinc pályaképe a „modern” európai költészetben*) jutottam el a Szabó Lőrinc költészetében megjelenő oximoron megértéséig:

De, hogy a
Mindenség is csak egy Költő Agya,
úgylátszik, igaz. –

Melyet ezúttal két magyarázó szöveggel kereteztek be. A Határ Győző – jóval Szabó Lőrinc halála után keletkezett – *Golghelóghi* című világrámája harmadik, véglegesített kiadásának utószavában megidézett középkori keresztény misztikus gondolkodó, Eckhart mester aforizmájával: „az emberteremtés az isten önkiteljesítő instrumentuma, s amíg embert nem teremtett, isten nem eszmélt létére, s mintegy »nem tudott« önmagáról.” Illetőleg világhírű agyudatónk, Freund Tamás munkásságát összegező interjújába¹⁷ foglalt állásfoglalásával: „Azt hiszem, az emberi agy valóban az anyag evolúciójának csúcса, legkomplexebb terméke. Ebben a formában vált alkalmassá arra, hogy befogadja a teremtő eredetű lelket, amely az emberi agyon keresztül képes megnyilvánulni az anyagi világ számára.”

* * *

¹⁷ Megjelent a Magyar Idők, 2017. szeptember 16-i Lugas mellékletében.